

Lietuvos bankų sistemos sukrėtimo 1994–1996 m. priežasčių tyrimai

Linas Šadžius

Doktorantas
Vilniaus Gedimino technikos universitetas
Verslo ekonomikos katedra
Saulėtekio al. 11, 2040 Vilnius
Tel.: (370 2) 76 52 31
El. paštas: linasadz@takas.lt

Stripsnyje aptariama šalies ekonominė situacija, susiklosčiusi pradinio laikotarpio pereinant iš planinės į rinkos ekonomiką, jos įtaka komerciniams bankams kurti ir raidai. Pateikiamas komercinių bankų kiekybinės plėtros šalies makroekonomikos aplinkoje vertinimas. Nagrinėjama kai kurių komercinių bankų griūtis, gvildenamos ir vertinamos jos priežastys ir padariniai.

Įvadas

Jau per pirmąjį penkerių metų egzistavimo laikotarpį atsikūrusiai Lietuvos valstybei teko spręsti sudėtingus uždavinius: stiprinti valstybingumą, įgyvendinti valstybės valdymo reformą, kurti demokratinę teisinę sistemą. Tuo pačiu reikėjo ne tik persiorientuoti – įgyvendinti rinkos ekonomikos principus, įtvirtinti ir plėtoti rinkos santykius, bet ir spręsti ne mažiau sudėtingą perėjimo prie šiuolaikinės finansų ir bankų sistemos problemą. Šie procesai glaudžiai siejosi ir lėmė pereinamojo laikotarpio ekonomikos, finansų sistemos ir šalies gyventojų socialinę būklę. Nepaisant kliūčių ir objektyvių sunkumų, per palyginti trumpą laiką šalyje sukurta nepriklausoma finansų, monetarinė ir klasikinė dviejų lygių bankų sistema, kurios pirmą lygį sudarė Lietuvos bankas, o antrą – daugiau nei 20 komercinių bankų.

Nagrinėjamu laikotarpiu Lietuvai, kaip ir kitoms Rytų ir Vidurio Europos pokomunistinėms šalims, nepavyko išvengti didesnių ar mažesnių bankų problemų. 1994–1996 m. vyksū kai kurių Lietuvos komercinių bankų veiklos griūtis sukrėtė visuomenę ir kartu išryškino šalies bankų veiklos trūkumus. Bankininkystės problemos tapo vienos iš opiausių pereinamojo laikotarpio visuomenei. Dar ir dabar išgyvenami kai kurių komercinių bankų griūties sukelti padariniai.

Kad geriau suprastume 1994–1996 m. bankų sistemos sukrėtimo masą, pažymėtina, jog net dabar dešimtys kažkada garsių bendrovių dirba, mokėdamos senąsias skolas. Įvairiose teismo institucijose nagrinėjamos kredito bendrovių, bankų steigėjų ir akcininkų baudžiamosios bylos „dėl operacijų su pinigais ar vertybiniais popieriais norminių aktų pažeidimo“, „dėl svetimo turto pasisavinimo arba iššvaistymo

stambiu mastu“, „dėl paskolos panaudojimo ne pagal paskirtį“ ir kt. [1].

Temos tyrinėjimų apžvalga

Pirmieji šią problemą periodinėje spaudoje mėgino aptarti prof. S. Uosis, docentai V. Terleckas, I. Čepienė, S. Kropas, E. Leontjeva, R. Visokavičius. Aptariamam laikotarpiu šis klausimas tapo minėtų autorių diskusijų objektu: skyrėsi nuomonės, vertinimai ir rekomenduojami problemos sprendimo būdai. Savaiame suprantama, nesant retrospektyvos, tuo metu nebuvo galima išsamiai ir objektyviai įvertinti vykusių procesų.

Vėliau įvairius šios temos aspektus taip pat nagrinėjo šalies finansų sistemą bei kai kurias bankininkystės problemas tyrinėję autoriai: monografijose (vadovėliuose) – prof. A. V. Rutkauskas, docentai A. Šimėnas, V. Terleckas, B. Martinkus, V. Žilinskas ir kt. [2]; moksliniuose straipsniuose – akad. A. Buračas, profesoriai S. Martišius, J. A. Staškevičius, V. Vaškekaitis, habil. dr. V. Geralavičius, docentai E. Bagdonas, E. Buškevičiūtė, A. Vasiliauskaitė, dr. A. Jočienė ir kt. [3]. Tyrinėjamos temos klausimai buvo aptariami ir mokslinėse konferencijose [4]. Tačiau reikia konstatuoti, kad visi minėti autoriai, sistemingai šiuolaikinės bankininkystės kūrimosi, raidos ir plėtos istorijos giliau netyrinėdami, nekėlė tikslo ir nuodugniau, ir plačiau atskleisti atskirų komercinių bankų grūties priežasčių, eigos ir priežasčių.

Užsienio mokslinėje literatūroje bankų sistemos sukrėtimams, bankų bankrotams skiriamas nuolatinis dėmesys [5]. Nors Lietuvos komercinių bankų grūtis kompleksiskai dar nėra tyrinėta, tačiau tokiam tyrimui reikšmingų pastabų jau išsakė mokslininkai, nagrinėję pokomunistinių Rytų ir Vidurio Europos bei Balti-

jos šalių bankų sistemos raidą [6]. Jie iš esmės yra bendros nuomonės, kad bankų sistemos sutrikimai neišvengiami šalyse, kurios neturėjo šiuolaikinės rinkos ekonomikos bankininkystės patirties.

Pagrindinis šaltinis, suteikiantis galimybę nagrinėti tyrimo objektą ir atkurti to laikotarpio įvykius, galiojusias įvairias teisės normas, tapo svarbiausi komercinių bankų veiklą reglamentuojantys Lietuvos Respublikos įstatymai [7], Seimo, Vyriausybės ir Lietuvos banko nutarimai ir kiti norminiai aktai, liečiantys komercinių bankų veiklą [8]. Atliekant tyrimą taip pat naudotasi Seimo stenogramomis, Lietuvos statistikos departamento, Lietuvos informacijos instituto, Lietuvos banko leidiniais [9].

Nagrinėjamo laikotarpio komercinių bankų veikla, svarbiausi jų rodikliai straipsnyje vertinami, atsižvelgiant į pateiktus oficialius bankų, statistikos leidinių duomenis, jų patikimumą. Pabrėžtina, kad kai kurių ir oficialių leidinių (LB) tie patys nagrinėjami duomenys dažnai nesutapo [10]. Be to, nuo 1994 m. gruodžio pasikeitė pinigų ir bankų statistikos metodologija. Dėl to anksčiau sukaupti duomenys tapo nepalyginami [11].

Tiriant taip pat naudotasi Lietuvos politikų programine, memuarine ir kita literatūra, kurioje nemažai dėmesio skiriama mus dominančiai problematikai [12]. Tyrinėta ir to meto periodika, kadangi neišliko jų daugelio žlugusių bankų veiklos oficialių dokumentų, statistikos.

Įvertinant tai, kas padaryta, taip pat remiantis atliktais tyrimais, pažymėtina, kad mokslinė problema išlieka, kadangi vis dar stinga išsamių tyrimų, kurie leistų atsakyti, kokios buvo pagrindinės bankų grūties pereinamoju laikotarpiu priežastys. Ir šiuo straipsniu autorius nepretenduoja į galutinius ir neginčijamus apibendrinimus.

Straipsnis parengtas ekonominės minties, ūkio ir finansų mokslo istorijos tema. Darbo tikslas – retrospektyviai apžvelgti ir iširti vieną iš šiuolaikinių Lietuvos komercinių bankų raidos etapų. Tyrimas atliktas taikant istorinį tiriamąjį, lyginamosios analizės ir sintezės metodus.

Ekonominė situacija Lietuvoje 1990–1993 m.

Kaip ir kitos buvusios planinės ekonomikos šalys, transformuojantis ūkiui, Lietuva neišvengė pereinamojo laikotarpio makroekonominių pokyčių. Keliama prielaida, kad šalies ekonominė padėtis turėjo tiesioginę įtaką komercinių bankų formavimosi ir veiklos rezultatams.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, prasidėjo aktyvus parengiamasis nacionalinės valiutos – lito įvedimo darbas. 1991 m. lapkričio 5 d. buvo priimtas Pinigų išleidimo įstatymas ir sudarytas Lito komitetas. Tačiau 1992 m. sumažėjus Lietuvos pramonės, žemės ūkio produkcijos gamybai, didėjant rublio infliacijai, vis labiau komplikavosi krašto ekonominė padėtis. Įvesti litą Lietuvoje tuo metu buvo netikslinga, nes jis, kaip ir rublis, būtų nuvertėjęs. Todėl, atsirobojant nuo rublio, buvo nuspręsta įvesti laikinus pinigus – talonus, kurie cirkuliuojo apyvartoje kartu su rubliais. Nuo 1992 m. spalio 1 d. Lietuvoje, pradėjus cirkuliuoti talonams, buvo išeita iš rublio zonos ir pradėtas įgyvendinti pirmasis Lietuvos stabilios pinigų sistemos kūrimo etapas. Litai buvo įvesti 1993 m. birželio 25 d. [13].

Vykusi pinigų sistemos kaita turėjo tiesioginę įtaką komercinių bankų raidai. Lietuvos ūkis pereinamuoju laikotarpiu patyrė ženklų nuosmukį. Svyravo nacionalinės valiutos kursas. Staigus infliacijos ir kainų šuolis išbalansavo ir taip jau sunkiai rinkos sąlygomis pradedančių dirbti įmonių finansinę būklę. 1992 m. 17 proc. kraš-

to įmonių buvo nuostolingos. Per metus jų nuostoliai padidėjo 17 kartų [14]. Pakitus užsienio prekybos sąlygoms, nemažai verslininkų bankrutavo.

Komercinių bankų griūties išvakarėse šalyje vyko didžiulė infliacijos kaita: 1991 m. infliacija buvo 382,7 proc., 1992 m. – 1163 proc., 1993 m. – 188,7 proc., 1994 m. – 45,1 proc., 1995 m. – 35,7 proc. [15]. Infliacijos normos svyravimas turėjo neigiamą įtaką ne tik šalies ekonomikai, bet ir komercinių bankų raidai. Staigiai mažėjant infliacijos normai, sunkėjo kreditų sugrąžinimo kreditoriams. Šio staigaus įvykusio pasikeitimo reikiamai neįvertino ne tik daugelis įmonių, bet ir kai kurie komerciniai bankai, neįstengę prisiderinti prie naujų sąlygų. Dauguma įmonių nesugebėjo laiku grąžinti paskolų savo kreditoriams, didėjo blogų paskolų bankuose skaičius.

Tyrimo rezultatai rodo, kad 1991 m. prasi-dėjus privatizacijai už investicinius čekius, Lietuvoje atsirado daugybė naujų rinkos subjektų, kurie, mažėjant gamybos apimtims, pusvelčiui supirkę sparčiai nuvertėjančius investicinius čekius (kurie pabaigoje buvo superkami mokant 1/12 jų nominalo), perėmė žymią šalies ekonomikos dalį į savo rankas [16]. Daugelis naujų verslininkų nieko neišmanė apie gamybą, verslą, jiems nerūpėjo įmonių renovacija, jie nesivadovavo savo veikloje nei makro-, nei mikroekonomikos dėsniais, būdingais rinkos ekonomikai. Pusvelčiui supirkę gamyklas, pastatus, įrenginius, vėliau juos pardavė ar įkeitė, gaudavo paskolas, pirkdavo kitų bendrovių akcijas. Charakteringas pavyzdys – bankrutavęs Lietuvos valstybinis komercinis bankas, kurio tarybai iki 1996 m. vidurio vadovavo EBSW koncerno vadovai. Nemažai naujų rinkos dalyvių pasinaudojo smulkiais kredito bendrovėmis, kurios nuo 1992 m. masiškai ėmė iš gyventojų

indėlius, bei komerciniais bankais kaip pigiais lėšų šaltiniais. Todėl galima daryti išvadą, kad privatizacijos proceso metu kartais susipindavę besiformuojančio nacionalinio finansinio kapitalo ir nusikalstamų organizacijų interesai.

Paskolų teikimas ūkio subjektams yra gana rizikinga bankų veiklos sritis. Mūsų šalyje, kur verslininkai po Nepriklausomybės atkūrimo žengė pirmuosius žingsnius, kredito rizika buvo daug didesnė nei išsivysčiusiose rinkos ekonomikos šalyse, kur bankininkystės sektoriuje yra vykdoma atsargesnė kreditavimo politika, vengiant per didelės rizikos. Vadinamojo laukinio kapitalizmo metais, kai dar buvo formali sienų kontrolė, kai Lietuva buvo Rytų ir Vakarų „tarpinė stotis“, klestėjo didelio masto spekuliacinės operacijos metalais, kuru ir maisto produktais. Tuo metu kai kurioms prekėms buvo taikomos valstybinės kainos, ypač buvusiose TSRS respublikose. Tai suteikė galimybę verslininkams, turintiems reikiamų ryšių, pirkti prekes valstybinėmis kainomis, o parduoti rinkos kainomis. Tokia padėtis leido skolintis pinigus už dideles palūkanas ir laiku gražinti bankams paskolas bei palūkanas, o bankams dažnai teikti blankinius kreditus. Tuomet verslininkai dėl labai didelio kainų skirtumo pelną skaičiavo šimtais procentų. Beveik pusė finansinio tarpininkavimo įmonių įkurta būtent 1992 m. (44,8 proc.) [17]. Palūkanos už indėlius tuo metu buvo didelės. Pirmosios kredito bendrovės už mėnesio indėlių valiuta mokėjo 4–5 proc. palū-

kanų. Bankai, nevengdami kredituoti klientų, kurių finansinės galimybės kėlė abejonių, siekdami didesnio pelno, suteikė nemažai rizikingų paskolų.

Turimi duomenys leidžia daryti išvadą, kad 1993 m. baigėsi masinis, daugiausia nelegalus metalų ir naftos verslas. Tuo tarpu prekybos su Rusija sąlygoms pablogėjus, pinigų skolinimo kaina, užuot sumažėjusi padidėjo iki 7–10 proc. Kodėl verslininkai sutiko mokėti vis didesnes palūkanas, sąmoningai stūmė save į bankrotą? Keliama prielaida, jog daugelis dar manė, kad nuostoliai yra atsitiktiniai, laikini, o ne dėsningi.

Tyrimai rodo, kad dalis naujų bankininkų ir verslininkų nesugebėjo adekvačiai reaguoti į pasikeitusią situaciją įvairiose verslo srityse, į tuometinius šalies ūkio raidos pokyčius, kai daug ūkio subjektų tapo nemokūs. Objektivių išorinių veiksnių įtakos nebuvo įmanoma išvengti vien prevencinėmis bankų priežiūros priemonėmis. Bankai, jų klientai ir bankų priežiūros institucijos dar nebuvo sukaupę reikiamos patirties valdyti rizikos veiksnius, būdingus pereinamojo laikotarpio ekonomikai.

Tokiu sudėtingu Lietuvos ūkio pertvarkos laikotarpiu šalyje kūrėsi ir pradėjo veikti komerciniai bankai, kurių sparčiai daugėjo ir jie plėtėsi. Kiekybinis bankų augimas 1990–1996 m. matomas 1 lentelėje.

Galima daryti prielaidą, kad staigus bankų skaičiaus padidėjimas dar nereiškė teigiamo bankininkystės raidos poslinkio. Dabar žinome,

1 lentelė. Bankų ir kitų kredito įstaigų skaičius (laikotarpio pabaigoje)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Visi bankai	7	11	20	28	22	16	14
Komerciniai bankai	7	11	20	28	22	15	12
Komercinių bankų filialai (skyriniai) ir atstovybės	–	2	20	139	292	250	232

Šaltinis: Bankų statistikos metraštis 1998. Vilnius, 1999. P. 10.

koks likimas ištiko daugelį taip greit iškilusių komercinių bankų. Į tai atkreipė dėmesį ir užsienio mokslininkai, teigė, kad „Visos trys valstybės (Baltijos respublikos – L. Š.) turėjo ypatingai liberalią politiką suteikiant licencijas naujų komercinių bankų veiklai“ [18].

Pereinamojo į rinkos ekonomiką laikotarpio pradžioje komerciniai bankai buvo ne vienintelė institucija, pritraukusi gyventojų santaupas ir juridinių asmenų lėšas. 1992–1994 m. komerciniams bankams rimtą konkurenciją sudarė įvairios smulkios kredito bendrovės, neretai sukurto finansinių „piramidžių“ pagrindu, siūlusios dideles palūkanas ir taip sutraukusios ir pasisavinusios dideles sumas grynyųjų pinigų. Pirmųjų besikeičiančių šalies vyriausybių klaida buvo leidimas iš esmės nekontroliuojamai steigti ir veikti įvairiomis finansų operacijomis besiverčiančioms bendrovėms. Tik 1993 m. liepos 15 d. priimtas įstatymas „Dėl ūkinį subjektų piniginių lėšų skolinimo fiziniams bei juridiniams asmenims“ uždraudė šioms bendrovėms verstis kredito įstaigų veikla [19].

Komercinių bankų veiklos sutrikimų pradžia

Mūsų tyrimo duomenimis, 1994 m. – tai ekstensyvios komercinių bankų raidos pabaiga. Buvusi teisinė netvarka nulėmė ir nuvilnėjusią stambaus masto apgavysčių bangą bei keliolikos iš pradžių smulkesnių, vėliau ir stambesnių bendrovių, besiverčiančių finansine veikla, žlugimą, pirmuosius komercinių bankų bankrotus.

1991–1995 m. išduotiems kreditams apsaugoti komerciniai bankai paprastai įkeisdavo klientų turtą. Tačiau neveikiant Hipotekos įstatymui (priimtas 1992 m.), veiksmingam turto registracijos mechanizmui, suklastojus dokumentus, tas pats turtas buvo įkeičiamas keliems bankams. Todėl absoliučios daugumos kredito

bendrovių ir bankų, kurie patyrė bankrotus, dalis problemų kaupėsi dėl neetiško ar net nusikalstamo darbuotojų, vadovų elgesio.

Tyrimai rodo, kad jau nuo 1993 m. antrosios pusės viena po kitos pradėjo žlugti turto perkirstymo srityje aktyviai dalyvavusios ir daugiausia iš gyventojų pinigus priiminėjusios įvairios smulkios kredito bendrovės, tokios kaip: „Egis“, „Finansinės investicijos“, Vilniaus nekilnojamojo turto birža, „Germės garantas“, „Enija“, „Lirida“, „Monetų galerija“, „Žydrius“, „Merilina“, „Sveikuoliai“, „LITPollinter“, Kauno holdingo kompanija ir gausybė kitų, mažiau pagarsėjusių bendrovių. Siekdamas pritraukti gyventojų indėlius, jos mokėdavo dideles palūkanas – 15–20 proc. per mėnesį ir daugiau [20]. Jų veiklos principas buvo nesudėtingas – iš pradžių didelių palūkanų mokėjimas iš vis naujų surenkamų iš indėlininkų pinigų, o vėliau – sukauptų gyventojų indėlių pasisavinimas asmeniniams tikslams.

Šio tyrimo rezultatai atitinka literatūroje skelbtus duomenis, kad apie 18 tūkst. šalies gyventojų (daugiausia Kauno), patikėjo savo santaupas UAB „Sekundė“ ir to paties pavadinimo bankui. Keliolika mėnesių „Sekundė“ iš tikrųjų teikė savo indėlininkams dideles palūkanas, o paskui nutrūko ne tik palūkanų mokėjimas, bet žmonės negalėjo atgauti ir savo indėlių [21]. Panašus likimas ištiko ir kitus finansine veikla besivertusių bendrovių indėlininkus.

1994 m. pabaigoje banko operacijas realiai vykdė jau tik 22 bankai iš 27 Lietuvoje veikusių. Bankų nuostoliai tais metais sudarė 191,7 mln. litų [22]. Bankų galimybės uždirbti pelną iš palūkanų maržos akivaizdžiai sumažėjo: 1993 m. pabaigoje ji sudarė 45,8 punkto, 1994 m. – 20,9 [23]. Tokie skaičiai rodo, kad iš pradžių didelė marža sudarė komerciniams bankams sąlygas teikti rizikingas paskolas, o vėliau sparčiai ma-

žėjanti marža daugeliui komercinių bankų jau negalėjo kompensuoti grėsmingai didėjančios blogų paskolų naštos.

Prasidėję bankų veiklos sutrikimai sąlygojo ir indėlių iki pareikalavimo lyginamosios dalies augimą. Bankų pasyvuose 1993 m. indėliai iki pareikalavimo sudarė 42,1 proc., 1994 m. – 50,6 [24]. Tai privertė bankus laikyti vis daugiau lėšų likvidumui palaikyti. Šie požymiai taip pat rodė šalies komercinių bankų sutrikimų pradžią ir problemas, su kuriomis bankai susidūrė didžiųjų bankų griūtis išvakarėse.

Pirmųjų iki 1995 m. vidurio bankrutavusių mažesniųjų komercinių bankų: „Apus“, „Ateitis“, „Sekundė“, „Kredito bankas“, „Nida“, Kooperacijos bankas fiziniams asmenims iškilo indėlių atgavimo problema. Lietuvos banko duomenimis, probleminių bankų išiskolinimas kreditoriams 1995 m. birželio pabaigoje sudarė 136,7 mln. litų (2,5 proc. visų bankų išiskolinimo), gyventojų indėliai probleminiuose bankuose – 51,3 mln. litų (2,7 proc. visų gyventojų indėlių bankuose) [25]. Tačiau to meto situacija dar nerodė, kad pirmųjų komercinių bankų veik-

los sutrikimai artimiausiu metu palies ir stambiuosius šalies bankus.

Tyrimo duomenys leidžia daryti išvadą, kad dalis pirmųjų bankų objektyviai žlugo dėl savo mažos apimties – mažam bankui kiekviena neatsakingai suteikta rizikinga paskola kėlė didelę grėsmę. Kita vertus, mažesnių bankų bankrotai iš pradžių daugiausia palietė tik jų indėlininkus. Tačiau jau pirmiesiems žlugusiems bankams būdingas bruožas buvo tas, kad bankų valdybos (dažniausiai dėl nekompetencijos) nesugebėjo subalansuoti pinigų srautų.

Prasidėjusi kai kurių komercinių bankų griūtis taip pat rodė, kad bankrotą dažniausiai nulėmė vieno ar kito banko veiklos riziką ribojančių normatyvų nevykdymas [26]. Tyrimų metu nustatyta, kad nagrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje nebuvo nė vieno banko, kuris sistemingai būtų vykdęs Lietuvos banko nustatytus bankų veiklos riziką ribojančių normatyvų reikalavimus. Lietuvos bankų sistemos veikla 1994–1996 m. matoma iš 2 lentelės duomenų.

Kaip rodo 2 lentelėje pateikti duomenys, nagrinėjamu laikotarpiu sparčiai didėjo bankų veik-

2 lentelė. Lietuvos bankų sistemos finansiniai rezultatai 1994–1996 metais

Rodikliai	1994		1995					
	mln.Lt	%	Iš viso		Veikiantys bankai		Probleminiai bankai	
			mln.Lt	%	mln.Lt	%	mln.Lt	%
1. Pajamos	1785,4	100,0	1515,9	100,0	1129,7	100,0	386,2	100,0
1.1 Gautos palūkanos	1426,3	79,9	1150,4	75,9	871,9	77,2	278,5	72,1
2. Sąnaudos								
2.1 Sumokėtos palūkanos	1845,7	100,0	1800,5	100,0	1115,4	100,0	685,1	100,0
2.2 Operacinės sąnaudos	827,7	44,8	636,8	35,4	398,3	35,7	238,5	34,8
2.3 Išlaidos specialioms atidėjimams ir atidėjimų nebalansiniams įsipareigojimams	310,3	16,8	484,5	26,9	373,3	33,5	111,2	16,2
			511,8	28,4	228,6	20,5	283,2	41,3
Pelnas, nuostolis (-)	-60,3	X	-284,6	X	14,3	X	-298,9	X
Pelno mokestis	78,8	X	40,1	X	34,2	X	5,9	X
Nuostolis (-)	-139,1	X	-324,7	X	-19,9	X	-304,8	X

Rodikliai	1996					
	Iš viso		Veikiantys bankai		Probleminiai bankai	
	mln.Lt	%	mln.Lt	%	mln.Lt	%
1.Pajamos	1249,5	100,0	1103,3	100,0	146,2	100,0
1.1.Gautos palūkanos	807,8	64,6	700,0	63,4	107,8	73,7
2. Sąnaudos						
2.1.Sumokėtos palūkanos	1576,8	100,0	974,5	100,0	602,3	100,0
2.2.Operacinės sąnaudos	299,8	19,0	250,7	25,7	49,1	8,2
2.3.Išlaidos specialioms atidėjimams ir atidėjimų nebalansiniams įsipareigojimams	480,2	30,5	390,1	40,0	90,1	15,0
	570,3	36,2	173,4	17,8	396,9	65,9
Pelnas, nuostolis (-)	-327,3	X	128,8	X	-456,1	X
Pelno mokestis	8,1	X	8,1	X	0,0	X
Nuostolis (-)	-335,4	X	120,7	X	-456,1	X

Šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinio valdymo įstaigų ir finansinių įmonių finansai 1995 metais. Vilnius, 1996. P. 79; Finansinių įmonių finansai 1996 metais. Vilnius, 1997. P. 23–24.

los nuostolingumas: vien 1995 m., palyginti su 1994 m., jis padidėjo 2,3 karto.

Pažymėtina, kad ne visi komerciniai bankai nagrinėjamu laikotarpiu atsidūrė ties bankroto riba. Buvo keli bankai, pirmiausia AB Vilniaus bankas, AB bankas „Hermis“, kurie, įveikdami perėjimo į rinkos ekonomiką sunkumus, sugebėjo vykdyti Lietuvos banko keliamus reikalavimus, stiprino savo pozicijas.

Atsižvelgus į tyrimo rezultatus, galima teigti, kad ir Lietuvoje, pereinant iš planinės į rinkos ekonomiką, reiškesi bendrieji, būdingi pradiniam bankų raidos etapui, nesklaidumai. Iš pradžių atrodė, kad tai tik laikini sunkumai: vienuose bankuose sparčiai blogėjo paskolų portfelio kokybę, kituose – sutriko atsiskaitymų sistema, trečiuose – dalis indėlininkų nutraukė sutartis anksčiau numatytų terminų. Prasidėjusi sumaištis didėjančia progresija trikdė šalies tarpbankines operacijas, blogino pramonės, transporto, prekybos įmonių finansavimą ir kartu didino nepasitikimą ver-

slo partneriais. Indėlininkų, panorusių atsiimti savo pinigus, kasdien gausėjo. Bankrutuojantys bankai susidūrė su nenumatytais sunkumais.

Remiantis užsienio mokslininkų nuomone bei tarptautinė bankų veiklos praktika jau ne kartą įrodyta, kad joks bankas neatlaikys spaudimo, kai atsiimti savo indėlių ateina iš karto tūkstančiai klientų. Tai – aksioma! Iš dalies taip vyko ir Lietuvoje.

Lietuvos bankininkystės sukrėtimų kulminacija (1995 m. gruodis)

Tyrimai rodo, kad nuo 1995 m. vidurio prasidėjusi mažesnių komercinių bankų griūtis grėsmingai artėjo ir prie kai kurių didžiųjų komercinių bankų. Pirmiausia tai palietė AB „Aurabankas“. Iš pradžių ši nemoki tapusį banką rengėsi perimti kiti du, taip pat ne geriausiai laikus išgyvenantys bankai – AB „Litimpeks“ ir AB Lietuvos akcinis inovacinis bankas (LAIB). Tačiau paaiškėjus, jog šiam projektui įgyvendinti

reikia 60 mln. litų, kad būtų galima padengti banko skolas, šio sumanymo atsisakyta. Tuomet banką nutarė gelbėti Vyriausybė (nes šiame banke savo sąskaitas laikė dauguma valstybės organizacijų), nusprendusi už simbolinę kainą nupirkti 68 proc. banko akcijų. Kitaip tariant, privatus bankas (savo metu susiformavęs iš valstybinio Socialinio banko) vėl įgijo valstybinio banko statusą [27].

Lemiamą įtaką komercinių bankų sistemos būklei turėjo 1995 m. gruodį Lietuvos banko ir Vyriausybės moratoriumas, dviejų stambiųjų bankų – AB Lietuvos akcinis inovacinis bankas ir AB „Litimpeks“ – veiklos sustabdymas. Susiklosčiusi situacija dar labiau sutrikdė šalies finansų rinką: padidėjo nepasitikėjimas komerciniais bankais visuomenėje, pradėta masiškai atsiimti indėlis.

Tyrimų nustatyta, kad LAIB ir „Litimpeks“ banko neteisinga ir neatsakinga paskolų politika nebuvo vienų veiklos metų rezultatas. Šių bankų veikla buvo nuostolinga jau 1994 metais. 1994 m. pabaigoje LAIB padarius atidėjimus blogoms paskoloms padengti, padėtis dar labiau pasunkėjo. Tačiau tuo metu iš esmės nieko nebuvo padaryta ištaisyti padėtį. Pagal šių bankų pateiktus duomenis apie skolininkus, bankams negražintos paskolos 1996 m. sausios 1 d. matyti iš 3 lentelėje pateikiamų duomenų.

Atlikti tyrimai leido nustatyti, kad abiejų bankrutavusių komercinių bankų žlugimą nulėmė ir objektyvios, ir subjektyvios priežastys: bankų vadovų išduodamos paskolos už nerealiai mažas palūkanas ar net visai be jų, netikrinimas klientų patikimumo, garantijų, nepagrįstai aukštai įvertintas įkeistas nekilnojamoji turtas, vienam asmeniui išduodami keli kreditai, negražinus ankstesnių, ir pan. Neatsakingi bankų vadovų veiksmai, prarastas kitų komercinių bankų pasitikėjimas taip pat svarbios bankų žlugimo priežastys. LAIB vadovo, „Litimpeks“ banko valdybos ir tarybos pirmininkų sulaikymas sukėlė indėlininkų antplūdį, ir prasidėjęs masinis indėlių atsiėmimas galutinai sužlugdė bankus.

Sustabdę LAIB ir „Litimpeks“ bankų veiklą, Lietuvos banko ir Vyriausybės vadovai tvirtino, kad taip pasielgti vertė itin bloga šių bankų būklė. Buvo remiamasi Lietuvos banko darbuotojų parengtomis minėtų bankų veiklos ataskaitomis. Tačiau šiuose dokumentuose buvo nuoroda, kad ataskaitos parengtos priežiūros tikslais ir neturi būti suprantama, kaip audito ataskaita, o visi joje nurodyti pažeidimai, pastabos ir kiti dalykai turi būti banko tarybos ir valdybos nedelsiant apsvarstyti ir ištaisyti [28].

Minėtų bankų griūtis kulminacija ir su ja susiję finansiniai skandalai, tapę Lietuvos banko, Vidaus reikalų ministerijos ir Vyriausybės

3 lentelė. LAIB ir „Litimpeks“ bankų laiku negražintos paskolos

Metai	Skolininkų skaičius		Suma (tūkst. Lt)	
	LAIB	„Litimpeks“	LAIB	„Litimpeks“
1992	6	9	140,4	881,4
1993	37	44	10 910,5	5 162,7
1994	61	99	18 355,8	20 523,6
1995	46	95	42 341,1	18 068,3
Iš viso	150	187	71 747,4	44 636,0

Šaltinis: Dėl Lietuvos akcinio inovacinio ir „Litimpeks“ bankų krizės. Listavičius J. Laikinosios Seimo ekonominių nusikaltimų tyrimo grupės vadovas // Lietuvos aidas. 1996 02 08.

vadovų atstatydinimo priežastimi, tebėra vieni iš sudėtingiausių pastarojo dešimtmečio šalies bankininkystės istorijos klausimų.

Tyrimo rezultatai iš dalies patvirtino šio tyrimo pradžioje keltą hipotezę, kad, užgriuvus Lietuvą komercinių bankų griūčiai, buvo prarastas pasitikėjimas visais Lietuvos bankais. Net ir tie bankai, kuriems tuo metu tiesiogiai negrėsė sukrėtimai, dėjo pastangas nuraminti indėlininkus. Vilniaus bankas 1995 m. paskutinėmis dienomis reguliariai skelbė raminamus pranešimus apie finansinę banko padėtį. Viename iš tokių pranešimų buvo skelbiama: „Gruodžio 22 dieną Vilniaus bankas (VB) dirbo kaip įprasta ir atliko visas bankines operacijas. Iš ryto susirinkę indėlininkai apie 16 valandą išsiskirstė. Visi norėję nutraukti sutartis pinigų pasiėmė... Banko kasoje sukauptos grynųjų pinigų sumos yra didesnės nei banko indėlininkų terminuotosios sąskaitos“ [29].

Tyrimo duomenimis, Lietuvos bankų sistema 1995 m. pabaigoje – 1996 m. pradžioje patyrė gilių sukrėtimų. 1995 m. pabaigoje Lietuvos banke buvo įregistruoti 27 komerciniai bankai ir Lietuvos vystymo bankas, tačiau realiai veikė 12 komercinių bankų (44 proc. bendro bankų skaičiaus) ir Lietuvos vystymo bankas (1994 m. pabaigoje realiai veikė 22 bankai, arba 82 proc.). 1995 m. pabaigoje 11 komercinių bankų jau buvo priskirti probleminių bankų grupei. Iš jų aštuoniems bankams iškeltos bankroto bylos, du bankai likviduoti pagal visuotinio akcininkų susirinkimo sprendimus, vienam bankui paskirtas laikinasis administratorius [30]. Tuo metu susiklosčiusią situaciją galime matyti iš 4 lentelėje pateikiamų duomenų.

Tyrimas parodė, kad bankų veiklos sutrikimai tęsėsi, ir 1996 m. LAIB situacija toliau blogėjo. Per metus išieškota 69,8 mln. litų paskolų (14 proc. viso paskolų portfelio). Einamųjų me-

4 lentelė. Lietuvos bankai, kurių 1994–1996 m. buvo paskelbtas bankrotas, likvidavęsi ar buvo paskirtas laikinasis administratorius

<i>Banko pavadinimas</i>	<i>Bankų bankrotų paskelbimo, likvidavimo, laikinojo administratoriaus paskyrimo datos</i>
Komercinis bankas „Žemės bankas“	1994 03 24 akcininkai nutarė likviduoti banką
Komercinis bankas „Apus“	1994 06 15 iškelta bankroto byla
Komercinis bankas „Lietūkis“	1994 07 16 akcininkai nutarė likviduoti banką
Panevėžio komercinis bankas „Ateitis“	1994 09 19 iškelta bankroto byla
Komercinis bankas „Sekundės bankas“	1994 12 06 iškelta bankroto byla
Komercinis bankas „Kredito bankas“	1995 05 04 iškelta bankroto byla
Akcinis kredito bankas „Nida“	1995 05 12 iškelta bankroto byla
Kooperacijos bankas	1995 06 15 iškelta bankroto byla
AB bankas „Lietuvos verslas“	1995 09 26 iškelta bankroto byla
Komercinis bankas „Balticbank“	1995 10 11 iškelta bankroto byla
AB Lietuvos akcinis inovacinis bankas	1995 12 20 paskirtas laikinasis administratorius
AB „Litimpeks“ bankas	Paskelbtas moratoriumas nuo 1995 m. gruodžio 22 d.
AB „Komercijos ir kredito bankas“	1996 02 19 iškelta bankroto byla
Lietuvos valstybinis komercinis bankas	1996 07 19 paskirtas laikinasis administratorius
Komercinis „Ekspres“ bankas	1996 08 16 iškelta bankroto byla
AB „Vakarų bankas“	1996 09 16 iškelta bankroto byla
Komercinis bankas „Senamiesčio bankas“	1996 12 23 iškelta bankroto byla

Šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinio valdymo įstaigų ir finansinių įmonių finansai – 1995. Vilnius, 1996. P. 72; Finansinių įmonių finansai – 1996. Vilnius, 1997. P. 12; Finansinių įmonių finansai – 1997. Vilnius, 1998. P. 12.

tų nuostolis sudarė 70,3 mln. litų, o bendras finansinės veiklos nuostolis buvo 418,6 mln. litų [31]. Lietuvos valstybinis komercinis bankas 1996 m. rugpjūtį dėl patirtų nuostolių buvo priverstas anuliuoti akcinį kapitalą. Apribojus kai kurias banko operacijas, buvo paskirtas laikinasis administratorius. Bankroto bylos iškeltos „Komercijos ir kredito“, „Ekspres“, „Vakarų“, „Senamiesčio“ bankams. 1996 m. lapkritį AB „Aurabankas“ buvo reorganizuotas į specialios paskirties turto valdymo įmonę – AB Turto banką. Per šį banką Vyriausybei atsirado galimybė dalyvauti restruktūrizuojant bankų aktyvus ir atkuriant kapitalą.

Tyrimo rezultatai parodė, kad bankų, ypač pačių didžiausių, veiklos sustabdymas turėjo įtakos ir šalies finansinės sistemos būklei. 1995 m. valstybės biudžetas negavo per 118,7 mln. litų. Nebuvo įvykdytas fizinių asmenų pajamų mokesčio surinkimo planas (surinkta 98,1 proc.). Tam didžiausią įtaką turėjo išaldytos įmonių ir organizacijų lėšos LAIB ir „Litimpeks“ bankuose [32]. Sudėtinga šalies ekonomikos (bankų griūtis tiesiogiai palietė iki 30 proc., netiesiogiai – 70 proc. ūkio subjektų) [33], pirmiausia finansų sektoriaus, padėtis lėmė tolesnę valstybės biudžeto deficitą, kuris pirmąjį 1996 m. pusmetį sudarė 359,2 mln. litų [34]. Remdamiesi Lietuvos banko duomenimis tyrimo metu nustatėme, kad dėl bankų griūties kilusios panikos per 1996 m. pirmą ketvirtį Lietuvos banko oficialiosios tarptautinės atsargos sumažėjo 15,5 proc., konvertuojamos valiutos atsargos vien per tų pačių metų sausio – vasario mėnesį sumažėjo 137,5 mln. JAV dolerių [35]. Stipriai susvyravo šalyje pasitikėjimas litu.

Pirmieji žingsniai likviduojant komercinių bankų sukრėtumus

Kokių priemonių ėmėsi Vyriausybė, Seimas siekiant išvengti susiklosčiusios situacijos? Tyrimų

nustatyta, kad jau 1995 m. gruodžio 29 d. Seimas priėmė nutarimą „Dėl neatidėliotinių priemonių bankininkystės problemoms spręsti“ [36]. Šiame nutarime, atsižvelgiant į tuo metu visas suvoktas bankų griūtį sukėlusias priežastis, nuspręsta priimti teisės aktus ir juose numatyti: a) didesnę turčinę atsakomybę komercinių bankų akcijų paketų savininkams; b) išplėsti komerciniams bankams taikomas poveikio priemones ir jų taikymo pagrindus; c) bankų tarybų ir valdybų narių bei tarnautojų, tiesiogiai atsakingų už paskolų išdavimą ir jų neišieškojimą, baudžiamąją ir turčinę atsakomybę; d) paskolas paėmusių ir su jų panaudojimu susijusių asmenų baudžiamąją ir turčinę atsakomybę dėl įsipareigojimų bankui nevykdymo; e) griežtesnes sankcijas asmenims, susijusiems su paskolų grąžinimo laiku bei kitų įsipareigojimų nevykdymu, ir pan.

Kadangi minėtas norminis aktas (kaip ir kiti paskutinę 1995 m. darbo dieną Seimo priimti įstatymai) buvo skubotai priimtas, tai jis labiau atspindėjo, viena vertus, Seimo gerus norus kuo skubiau išvengti esamos padėties ir neleisti panašioms reiškinėms pasikartoti, kita vertus, – formalią reakciją į nepageidaujamus procesus. Dėl to kai kurios šio nutarimo nuostatos negalėjo būti įgyvendintos, nes realiaame gyvenime paprasčiausiai buvo neįgyvendinamos ar jų įgyvendinimas prieštaravo galiojančioms teisės normoms (pvz., nustatyti „didesnę turčinę atsakomybę komercinių bankų akcijų paketų savininkams“) [37].

Tačiau šiuo nutarimu Seimas neapsiribojo. Tą pačią dieną Seimas skubos tvarka priėmė dar tris įstatymus: „Dėl akcinių bendrovių „Lietuvos akcinis inovacinis bankas“ ir „Litimpeks“ bankas“ (Nr. I-1164), „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo papildymo“ (Nr. I-1165), „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso papildymo ir pakeitimo“ (Nr. I-1166) [38].

Įstatyme „Dėl akcinių bendrovių „Lietuvos akcinis inovacinis bankas“ ir „Litimpeks“ bankas“ 1 straipsnyje buvo parašyta, kad šiuo įstatymu atnaujinama nurodytų akcinių bendrovių (bankų) veikla, o Lietuvos bankas ir Lietuvos Respublikos Vyriausybė šiuos bankus gaivina ir prireikus pertvarko juos įstatymų nustatyta tvarka. 1996 m. birželio 18 d. Seimas vėl grįžo prie šio klausimo, priimdamas įstatymą Nr. 1–1385 „Dėl akcinių bendrovių „Lietuvos akcinis inovacinis bankas“ ir „Litimpeks bankas“ įstatymo įgyvendinimo“ [39]. Deja, nors įstatymai ir buvo priimami, tačiau atgaivinti minėti bankus sunkiai sekėsi. „Litimpeks“ bankui, įvykdžius visus keliamus reikalavimus, Lietuvos banko valdyba 1996 birželio pradžioje atšaukė taikytas poveikio priemones. Nuo birželio 10 d. šis bankas vėl vykdė visas banko operacijas [40]. Tačiau 1999 m. bankas vis dėlto bankrutavo.

Į bankų sistemos sutrikimus jautriausiai reagavo gyventojai, todėl jų indėlių mažėjimas bankuose galėjo būti vertinamas kaip pasitikėjimo bankų sistema barometras. Tyrimo duomenimis, jau 1995 m. pabaigoje apie 200 tūkst. šalies gyventojų patyrė didesnių ar mažesnių nuostolių. Prasidėjus komercinių bankų griūčiai, ir ypač 1995 m. pabaigoje paskelbus moratoriumus LAIB ir „Litimpeks“ bankų veiklai, labai padidėjo grynųjų pinigų išėmimas iš bankų sąskaitų. Bankų indėlininkai atsitemė per 250 mln. litų, ir šis procesas tęsėsi. Per 1996 m. pirmuosius tris ketvirčius gyventojų indėlių veikiančioje bankų sistemoje dar sumažėjo 377,6 mln. litų [41]. Tik į metų pabaigą gyventojų indėliai pamažu ėmė grįžti į bankus. Tai rodė indėlių bankų sąskaitose didėjimas. Nors gyventojų indėlių likučiai 1997 01 01 dar nepasiekė prieš metus buvusios apimties (sudarė 93,9 proc.), tačiau jie nustojo mažėti [42].

Tyrimo duomenys rodo, kad jau 1994 m. Lietuvos bankas, siekdamas užtikrinti gyventojų indėlių saugumą, pradėjo nagrinėti galimybes sukurti šių indėlių draudimo sistemą, tačiau iki bankus apėmusios griūties šiuo klausimu iš esmės nieko nebuvo padaryta. Tik gilėjant sukrėtimams šalies komerciniuose bankuose, kurie veikė pagal Lietuvos banko licenciją, valstybės vardu gyventojams buvo garantuotas tų bankų veiklos patikimumas. Tai turėjo užtikrinti: Gyventojų indėlių draudimo įstatymas (1995 12 21, Nr. I–1152), Gyventojų indėlių bankrutuojančiuose bankuose dalinio kompensavimo laikinasis įstatymas (1996 02 06, Nr. I–1196) [43] ir kiti teisės aktai.

Tiriant išaiškėjo, kad buvo imtasi sankcijų prieš sužlugdžiusius bankus asmenis. Bankininkams dažniausiai buvo pareiškiami kaltinimai pagal Baudžiamojo kodekso 275 straipsnio trečiąją dalį: kaltininkui patikėto ar esančio jo žinioje svetimo turto pasisavinimas arba iššvaistymas stambiu mastu [44].

Kai kurios komercinių bankų griūties priežastys

Kokios buvo Lietuvos komercinių bankų žlugimo priežastys? Kas lėmė kredito bendrovių, bankų žlugimą visos Lietuvos bankų sistemos sutrikimus? Kaip rodo atlikto tyrimo rezultatai, Lietuvos komercinių bankų sukrėtimus sukėlė ir objektyvios, ir subjektyvios priežastys.

Viena iš priežasčių – blogas bankų valdymas, nekompetentingi bankų vadovybės sprendimai, neretai grindžiami neekonominiais principais, nes dauguma komercinių bankų darbuotojų neturėjo šiuolaikinės bankininkystės praktikos įgūdžių. Ši bankų problema atsirado nuo pat jų įkūrimo ar banko valdymą perėmus naujiems savininkams; taip pat galėjo atsirasti ir tada, kai jau seniai dirbanti valdymo komanda nesugebėjo

laiku reaguoti į vykstančius pokyčius. Ekonominė situacija Lietuvoje nuolat keitėsi, konkurencija didėjo, todėl tiesiog buvo būtina tinkamai ir tiksliai planuoti, reaguoti į pokyčius.

Kita, ne mažiau svarbi komercinių bankų bankroto priežastis buvo neteisinga šių bankų paskolų politika, netolygus jų pasiskirstymas pagal veiklos rūšis. Paskolos turėjo būti nuolat diversifikuotos geografiniu ir verslo sričių požiūriu. Tik tokiu būdu būtų diversifikuojama rizika. Tačiau į tai daugeliu atvejų nebuvo atsižvelgiama.

Kai kurių bankų žlugimo priežasčių analizė leidžia taip pat daryti išvadą, jog viena iš priežasčių buvo asmeninių interesų susipynimas, kai bankų vadovų veikla rėmėsi labiau asmeninės naudos principu, o ne dorovinėmis savybėmis ir kvalifikacijos lygiu. Nors Komercinių bankų įstatyme ir jų steigimo taisyklėse griežtai nustatyta, kad bankų vadovai privalo turėti reikiamą profesinę kvalifikaciją ir praktinio darbo patirtį, tačiau net ir didžiausių Lietuvos bankų (Lietuvos taupomojo banko, Lietuvos valstybinio komercinio banko ir kt.) tarybų pirmininkais buvo patvirtinti ne finansų specialistai. Kiek bankų vadovų neatsakingi veiksmai buvo vykdomi sąmoningai, piktnaudžiaujant tarnybine padėtimi, o kiek tai lėmė profesionalumas, patiklumas, darbuotojų nepasirengimas įvertinti skolininko pinigų srautus – atskiri tyrimo klausimai.

Tyrimų rezultatai parodė, kad bankų veiklos sutrikimų priežastis buvo ir neturinti tradicijų, gana silpna, neefektyvi Lietuvos banko, ypač pradinio laikotarpio, komercinių bankų priežiūra, atlaidūs priežiūros standartai. Išsamesnės ir tikslesnės komercinių bankų veiklos statistikos stoka, neveiksmingas auditas nesudarė reikiamų sąlygų įvairioms priežiūros institucijoms nustatyti vieno ar kito banko realią situaciją ir priimti teisingiausius sprendimus.

Pažymėtina, kad kai kurie įstatymų leidėjai, vyriausybių nariai ar politinių partijų lyderiai suteikė išskirtines teises kai kuriems bankams („Aurabankas“, „Ekspres“, „Tauras“), taip sukurdami dirvą politiniam lobizmui ir spekuliacijai savo įtaka. Jei naujų bankų kūrėjai ar jau veikiančiųjų vadovai turėjo politinius ryšius, buvo galima savo banko veiklai išsikvototi geresnes sąlygas, nors ir turint menką bankininkystės patirtį ir minimalias investicijas. Tuo tarpu pradedus bankų sistemos sukrėtimams, pasireiškė trumparegė konjunktūrinė Vyriausybės einamoji politika.

Greta išvardytų priežasčių išskirtume dar vieną, iš esmės turėjusią įtakos visoms pirmiau minėtoms priežastims. Bankų darbuotojų ir jų klientų neatsakingai veiklai buvo gana palankios teisinės prielaidos. Atkurdami privatinę nuosavybę, įstatymų leidėjai privalėjo pasirūpinti ir jos apsauga. Tenka pripažinti, kad komerciniai bankai kūrėsi sparčiau, negu įstatymai, kuriais buvo reglamentuojama ir prižiūrima jų veikla. Bankininkystės įstatymai turėjo lenkti jos raidą, deja, vyko atvirkščiai: teisinės bazės kūrimas smarkiai atsiliko nuo kreditų rinkos plėtros.

Tyrimo rezultatai parodė, kad Lietuvos ekonomikoje atsiradus komercinei bankininkystei, įstatymų leidėjai nepasirūpino laiku atskleisti, kokiais principais remdamasi turi veikti ši komercinė bankininkystė, kuo ji turi skirtis nuo buvusios komandinės socialistinės bankininkystės. Šių principų teisė neišaiškino ir neįtvirtino. Stigo įstatymų, reguliuojančių bankininkystės sritį, arba jie buvo netobuli. Daugeliu atvejų nusikalstamai veikdamas kaltininkas formaliai nepažeidė tuo metu galiojančių bankų teisės normų ar bankų vidaus taisyklių. Dėl šių priežasčių nusikalstama veika išoriškai atrodė kaip visiškai teisėta, o vėliau dėl šios veikos atsiradusi

turtinė žala buvo pateisinama „normalia kreditų negrąžinimo rizika“.

Nustatyta, kad nekūrybiškai buvo taikomos Pasaulio banko ir Tarptautinio valiutos fondo atstovų rekomendacijos, remiamos dažniausiai Vakarų patirtimi. Tai neleido laiku pamatyti to, kas buvo būdinga tuometinei Lietuvai, ir suvokti, ką reikėjo skubiausiai pakeisti (įstatymus). Užsienio investuotojų, nukentėjusių savo šalyse dėl panašių bankų sukretimų, pamokos patvirtino, kad nukopijuoti įstatymai ir priežiūra, nors ir labai panašūs į vakarietiškus, nėra dar automatinis saugumo garantas.

Atlikus aptariamo laikotarpio Lietuvos komercinių bankų veiklos sutrikimų priežasčių tyrimus, matyti, kad Lietuvos bankų sistema susidūrė su didelėmis problemomis. Komplikuota Lietuvos bankų sistemos situacija išliko kurį laiką (1996–1997 m.). Pasibaigus komercinių bankų griūčiai, Lietuvos bankų sistema dar nebuvo reikiamai susiformavusi. Tai rodo ir nuolatiniai taisymai, papildymai ar visiškai nauji ne tik teisinės sritys, bet ir praktinės bankų veiklos dalykai. Esant nestabiliai ekonomikos ir finansų situacijai šalyje, smukus pasitikėjimui bankais, sumaištį galėjo sukelti ir pačių bankų darbuotojų, ir atsakingų valdžios pareigūnų veiksmai („Tauro“ banko griūtis pavyzdys).

Išvados

1. Po nepriklausomybės paskelbimo Lietuva sukūrė nepriklausomą finansų, monetarinę ir bankų sistemą. Nors jau buvo kilusių įvairių problemų, nagrinėjamu laikotarpiu užtikrintas normalus pinigų rinkos, kredito ir atsiskaitymų sistemos funkcionavimas. Tačiau, transformuojantis ūkiui, pereinant prie rinkos ekonomikos, Lietuvos komerciniai bankai, kaip ir kitose pokomunistinėse Rytų ir Vidurio Europos bei Baltijos šalyse, neišvengė sukretimų ir

didelių finansinių nuostolių, kurių skaudžius padarinius pajuto nemažai Lietuvos gyventojų ir ūkio subjektų.

2. Finansų sistemos nestabilumo, dalies komercinių bankų žlugimo priežastys – makroekonomikos aplinka, pati Lietuvos ūkio sistema, kai dauguma smulkių kredito bendrovių ir komercinių bankų kūrėsi ir veikė šalį apėmusios infliacijos sąlygomis. Bankų problemos buvo sunkios šalies ekonominės būklės atspindys.

3. Bankų veiklos sutrikimus šalyje sukėlė daugumos bankų vadovybės nesugebėjimas laiku prisitaikyti prie besikeičiančios makroekonominės aplinkos. 1995 m. pabaigoje Lietuvos banke buvo įregistruoti 27 komerciniai bankai, bet realiai veikė 12 komercinių bankų (44 proc. bendro bankų skaičiaus). Tai sietina tiek su nekompetentingumu, patyrimu ir kvalifikuotų darbuotojų stoka, tiek ir su tyčine veikla, turint savanaudiškų paskatų, tikslų.

4. Komercinių bankų veiklos sutrikimų pradžia – 1994 m. sutapo su šalies ekstensyvios bankų plėtros pabaiga. Iš pradžių pradėjo žlugti turto persikirstymo srityje aktyviai dalyvavusios ir iš gyventojų pinigų priiminėjusios smulkios kredito bendrovės „Egis“, „Lirida“, „Merilina“ ir kt., vėliau – smulkūs bankai: „Žemės bankas“, „Apus“, „Ateitis“, „Sekundės bankas“ ir kt. Komercinių bankų veiklos sutrikimų šalyje kulminacija – 1995 m. gruodis, kuomet stambiems komerciniams bankams AB Lietuvos akcinis inovacinis ir AB „Litimpeks“ buvo paskelbtas moratoriumas.

5. Komercinių bankų sistemos sukretimams turėjo įtakos įstatymų, taisyklių, normų, audito, vidaus kontrolės ir bankų priežiūros institucijų veiklos neefektyvumas. Stigo įstatymų, reguliuojančių bankininkystės sritį. Teisinės bazės kūrimas atsiliko nuo kreditų rinkos plėtros. Buvo politinio lobizmo apraiškų.

6. Komerčių bankų grūtiis pakenkė Lietuvos finansų sistemos ir ekonomikos raidai. Dėl komerčių bankų veiklos sutrikimų šalies biudžetas vien per 1995 m. negavo 118,7 mln. litų. Bankų grūtiis tiesiogiai palietė apie 30 proc., netiesiogiai – iki 70 proc. ūkio subjektų.

7. Dėl to, kad atsakomybė indėlininkams dar nebuvo tapusi juridine kategorija, šalies gyventojai patyrė didelių finansinių nuostolių. Kadangi Lietuvos bankai prarado pasitikėjimą šalyje,

tai per pirmuosius tris 1996 m. ketvirčius gyventojų indėliai veikiančioje bankų sistemoje sumažėjo 377,6 mln. litų.

8. 1994–1996 m. Lietuvos komerčių bankų sukrėtimų priežasčių analizė leidžia teigti, kad kuriant šiuolaikinę, efektyviai veikiančią Lietuvos bankų sistemą, būtina tyrinėti praeities klaidas, taip pat Vakarų šalių šios srities sukauptą sprendimų patirtį, kadangi panašias situacijas yra išgyvenusios daugelio šalių bankų sistemos.

LITERATŪRA

1. Valstybės žinios. 1995, Nr. 104–2325; Valstybės žinios. 1999, Nr. 106–3059.

2. Bartkus E., Buškevičiūtė E. Finansų institucijos ir finansų rinkos. Kaunas, 1994; Lietuvos bankas 1990–1995 / Ats. red. V. Terleckas. Vilnius, 1995; Šimėnas A. Ekonomikos reforma Lietuvoje. Antras leidimas. Vilnius, 1996; Konopliovas G. Nuosavybės santykiai bankininkystėje (Fenomenologijos ir inovacijų aspektai). Vilnius, 1996; Martinkus B., Žilinskas V. Pinigai. Vertybiniai popieriai. Bankai. Kaunas, 1996; Rutkauskas A. V. Finansų rinkos ir institucijos. Vilnius, 1998 ir kt.

3. Pukelienė V. Kai kurios bankų bankroto priežastys Lietuvoje. *Ekonomika ir vadyba* '95. Kaunas, 1995; Buračas A. Lietuvos finansai ir bankininkystė: problemos ir perspektyvos // Lietuvos mokslas. T. 4. Kn. 8. 1996. P. 83–101; Vasiliauskaitė A. Finansų institucijų veiklos ir valdymo ypatumai // Socialiniai mokslai. Vadyba. 1996, Nr. 4; Martišius S. Tarpukario Lietuvos ekonominė mintis pinigų teorijos ir politikos klausimais // Pinigų studijos. 1997, Nr. 2; Jočienė A., Staškevičius J. A. Komerčių bankų sistemos įtaka šalies ūkio raidai // *Ekonomika*. 1997, Nr. 43; Bagdonas E., Buškevičiūtė E. Pagrindinių Lietuvos finansinio tarpininkavimo sistemos institucijų veiklos analizė // Socialiniai mokslai. Vadyba. 1997, Nr. 2; Ivaškienė A. „Hermito“ ir Lietuvos valstybinio komercinio banko veiklos analizė // *Inžinerinė ekonomika*. 1998, Nr. 1; Staškevičius J. A., Jočienė A. Kapitalo pakankamumo vertinimas bankų priežiūros aspektu // *Ekonomika*. 1999, Nr. 47; Vaškelaitis V. Komerčinė bankininkystė: atsiradimo ir plėtos ištakos bei prielaidos // Lietuvos ūkis. 2000, Nr. 5–6; Gera-

lavičius V. Lietuvos ekonomika: pastarųjų metų pamokos // *Ekonomika*. 2000, Nr. 50.

4. Besikeičiantis centrinių bankų vaidmuo Europoje. Tarptautinės konferencijos medžiaga, Vilnius, 1997 m. spalio 3 d. Vilnius, 1997; Lietuvos bankininkystės raida. Mokslinės konferencijos medžiaga, Vilnius, 1997 m. lapkričio 4 d. Vilnius, 1998;

5. Mayer T., Duesenberry J. S., Aliber R. Z. Pinigai, bankai ir ekonomika. Vilnius, 1995; Kaufman H. M. Money and Banking. Toronto, 1992; Lawrence S. R., William L. S., Gregory F. U. Principles of Money, Banking, and Financial Markets. Ninth edition. 1997; Preventing Bank Crises: Lessons from Recent Global Bank Failures / Ed. by Gerard Caprio, Jr. William C. Hunter, George G. Kaufman, Danny M. Leipziger. Washington: World Bank, 1998; Samuelson P. A., Nordhaus W. D. Economics. Sixteenth edition. 1998. IV Financial Crises: Characteristics and Indicators of Vulnerability // World Economic Outlook, May 1998. P. 74–97.

6. Goldstein M., Turner P. Banking Crises in Emerging Economies: Origins and Policy Options. Bank of International Settlements, Basle, October, 1996; Banking in emerging markets // *The Economist*, April 12, 1997. P. 5–48; Fleming A., Chu L., Bakker M. R.. Banking Crises in the Baltics // *Finance & Development*, vol. 34, no 1. Washington: World Bank, March 1997.

7. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas Nr. I-425 // LR AT ir LR AT Prezidiumo dokumentų rinkinys. 1991. T. 1; Lietuvos Respublikos komerčių (akcinių) bankų įstatymas Nr. I-2715 // Ten pat, 1992. T. 5; Lietuvos Respublikos komerčių bankų įstatymas Nr. I-720 // Valstybės žinios. 1995, Nr. 2;

- Lietuvos Respublikos Lietuvos banko įstatymas Nr. I-678 // Valstybės žinios. 1994. Nr. 99 ir kt.
8. 1995 m. gruodžio 29 d. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. I-1167 „Dėl neatidėliotinų priemonių bankininkystės problemoms spręsti“; 1995 m. gruodžio 29 d. Lietuvos Respublikos Seimo įstatymai: „Dėl akcinių bendrovių „Lietuvos akcinis inovacinis bankas“ ir „Litimpeks“ bankas“ (Nr. I-1164), „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo papildymo (Nr. I-1165), „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso papildymo ir pakeitimo“ (Nr. I-1166) // Valstybės žinios. 1995 12 30, Nr. 107 ir kt.
9. Lietuvos Respublikos Seimo penktoji sesija. Vilnius, 1994; Lietuvos ekonomikos apžvalga. Vilnius: Statistikos departamentas, 1995–1996; Lietuvos Respublikos valstybinio valdymo įstaigų ir finansinių įmonių finansai. Vilnius: Statistikos departamentas. 1994–1995; Finansinių įmonių finansai. Vilnius, Statistikos departamentas. Vilnius, 1996–1997; Lietuvos bankai'95: Žinynas. Vilnius, 1995; Lietuvos bankai'96: Žinynas. Vilnius, 1996; Ketvirtiniai biuleteniai. Vilnius: LB., 1993–1996; Metų ataskaitos. Vilnius: LB., 1994–1996; Bankų statistikos metraštis – 1998. Vilnius: LB, 1999 ir kt.
10. Lietuvos banko ketvirtiniame biuletenyje 1995/4, p. 42 pateikti kai kurie duomenys apie indėlius nesutampa su 1996/1, P. 42 atitinkamais duomenimis; tas pats pasakytina ir apie probleminių bankų skaičių; žr.: Lietuvos banko ketvirtinis biuletenis 1995/4, p. 11 ir Pagrindiniai bankų veiklos rodikliai. Vilnius: LB 1997/1 ir kt.
11. Trukšinas V. Pinigų, bankų ir mokėjimų balanso statistika // Lietuvos statistikos departamento darbai. 1998, Nr. 1. P. 38.
12. Lietuva, žengianti į XXI amžių – Valdo Adamkaus rinkimų programa. Vilnius, 1997; Metinis Respublikos Prezidento Algirdo Brazausko pranešimas 1996: padėtis Lietuvoje. Lietuvos Respublikos vidaus ir užsienio politika. Vilnius, 1997; Brazauskas A. Penkeri Prezidento metai. Įvykiai, prisiminimai, mintys. Vilnius, 2000; Baltijos šalys: regioninė ekonominė analizė. Vilnius, 2000; Valstybės kūrimo drama: krizė ir vizijos. Vilnius, 2000.
13. Terleckas V. Lietuvos bankas 1990–1995. Vilnius, 1995. P. 30–37.
14. Lietuvos banko biuletenis 1993/1. Vilnius, 1993. P. 7.
15. Lietuvos banko biuletenis 1993/1. Vilnius, 1993. P. 26; Lietuvos banko biuletenis 1993/3. Vilnius, 1994. P. 5; Lietuvos banko metinė ataskaita 1995. Vilnius, 1996. P. 6.
16. Buračas A. Lietuvos finansai ir bankininkystė: problemos ir perspektyvos // Lietuvos mokslas. 1996. T. 4. Kn. 8. P. 99.
17. Lietuvos ekonomikos apžvalga 1996 lapkritis. Vilnius, 1996. P. 96.
18. Fleming A., Chu L., Bakker M. R.. Banking Crises in the Baltics // Finance & Development. Vol. 34. No 1. Washington: World Bank, March 1997. P. 42.
19. Valstybės žinios. 1993, Nr. 31–714.
20. Rakauskienė O. G. Gyventojų sutaupų problema: mikro- ir makroaspektai // Pinigų studijos. 1998/4, p. 41.
21. Pekarskaitė J. „Sekundės“ banko prezidentas kaltę dalija kitiems // Lietuvos rytas, 1996 01 30.
22. Lietuvos banko metinė ataskaita 1994. Vilnius, 1995. P. 27.
23. Lietuvos banko metinė ataskaita 1994. Vilnius, 1995. P. 29.
24. Lietuvos banko metinė ataskaita 1994. Vilnius, 1995. P. 32.
25. Lietuvos banko pirmojo 1995 m. pusmečio ataskaita. Vilnius, 1995. P. 16.
26. Lietuvos Respublikos komercinių (akcinių) bankų įstatymas Nr. I-2715 // LR AT ir LR AT Prezidiumo dokumentų rinkinys. 1992. T. 5; Lietuvos banko valdybos 1993 m. spalio 21 d. nutarimas Nr. 40 // Valstybės žinios. 1993, Nr. 58–1137.
27. Lietuvos banko pirmojo 1996 m. pusmečio ataskaita. Vilnius, 1996. P. 19.
28. Krasauskas D. Susidoroti su mokių banku liepė partija ir vyriausybė // Lietuvos rytas, 1996 04 02.
29. Lietuvos rytas, 1995 12 27.
30. Lietuvos banko 1995 m. ataskaita. Vilnius, 1996. P. 24.
31. Lietuvos banko 1996 metų ataskaita. Vilnius, 1997. P. 30.
32. Lietuvos ekonomikos apžvalga. 1996 m. gegužė. Vilnius, 1996. P. 12.
33. Vaškelaitis V. Komercinė bankininkystė: atsiradimo ir plėtos ištakos bei prielaidos // Lietuvos ūkis. 2000, Nr. 5–6.
34. Lietuvos banko pirmojo 1996 m. pusmečio ataskaita. Vilnius, 1996. P. 5.
35. Lietuvos banko ketvirtinis biuletenis 1996/4. Vilnius, 1997.
36. Valstybės žinios. 1995, Nr. 107 oficialus specialus leidinys – 2413.

37. Jovaišas K., Misiūnas J. Nusikaltimai finansams: įstatymų reformos kaštai // Teisės problemos. 1996, Nr. 2, p. 29–36.
38. Valstybės žinios. 1995, Nr. 107 oficialus specialus leidinys – 2410, 2411, 2412.
39. Valstybės žinios. 1996, Nr. 59–1405.
40. Lietuvos banko pirmojo 1996 m. pusmečio ataskaita. Vilnius, 1996. P. 22.
41. Lietuvos banko ketvirtinis biuletenis 1997/1, p. 38.
42. Lietuvos banko 1996 metų ataskaita. Vilnius, 1997. P. 32.
43. Valstybės žinios. 1996, Nr. 1–1; Valstybės žinios. 1996, Nr. 20–519.
44. Lietuvos Respublikos pagrindiniai įstatymai. Vilnius, 1996. P. 465.

INVESTIGATION OF CAUSES OF SHOCK OF BANKING SYSTEM OF LITHUANIA (1994–1996)

Linas Šadžius

Summary

Banking system, its stability and effective activity are important factors for each society especially that one, which is in the period of transition from planned to market economy. Commercial banks of Lithuania in the period of transformation economy, during big inflation and recession time, as in other post-communist countries of Central and Eastern Europe, didn't avoid tearing up. By the end of 1995 in the Bank of Lithuania were registered 27 commercial banks but really were in business only 12 (44 per cent of total sum of commercial banks), when by the end of 1994 really had worked 22 (82 per cent). The peak of shock was in December of 1995 when moratorium was promulgated for two biggest commercial banks of Lithuania. Banking shocks directly affected approximately 30 per cent and indirectly almost 70 per cent Lithuania's firms, almost 200 thousand population experienced bigger or smaller losses. The causes of financial shock generally can be divided into two categories: those induced by macroeconomic factors and those caused by poor microeconomic infrastructures. The two were interdependent. Inopportune adoption of some laws and their inefficiency was too one of main causes. Shocks of commercial banks has damaged development of financial system and economy, and for a time banks lost a confidence in Lithuania and abroad as well.

Įteikta 2000 m. spalio mėn.